

KORXONA IQTISODIY XAVFSIZLIGIGA MOLIVAVIY RISKLARNING TA'SIRI

Bazarov Zakir Xonqulovich

PhD

Bahodirov Zokirjon

Toshkent moliya instituti

Annotatsiya: *Mazkur maqolada korxonada iqtisodiy xavfsizligiga moliyaviy risklarning ta'siri, korxonaning iqtisodiy ta'minlangan manbalari hamda moliyaviy risklarlar haqida so'z yuritiladi. Shuningdek, maqolada ishlab chiqarish, tahlil iqtisodiy iqtisodiy xizmatlarning asosiy iqtisodiy samaradorligini oshirishni samarali yo'llaydi.*

Kalit So'zlar: *Korxonada, moliyaviy risklarlar, iqtisodiy, baholash, loyiha, strategiya, investitsiya, rivojlanish;*

Asosiy Qism

Korxonada riskini aniqlash ishlarini olib borishdagi izchillik bosqichma bosqich amalga oshiriladigan jarayon bo'lib, ular quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- muammolarning qo'yilishi;
- kerakli ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilish;
- baholash usullarini tanlash va ularni qo'llash;
- biznesning bahosiga ta'sir etuvchi omillari tahlil qilish;
- bozor riski haqida belgilangan shaklda hisobot tuzish.

Korxonani baholash jarayonini tashkil etuvchi bu bo'g'inlarni har tomonlama ko'rib chiqamiz.

Korxonada iqtisodiy xavfsizligiga moliyaviy risklarning ta'siri qiymatning kerakli darajasi va uni baholash maqsadini muvofiqlashtirishi zarur bo'lgan umumiy qoidadan istisno holatlari ham mavjud. Bu tugatish qiymatlarini belgilashga taalluqli. Ushbu holatlarda buyurtmachi tugatish qiymatining muayyan turini aniqlashni talab etishi mumkin va baholovchi uning talabini bajarishga majbur.

Endi pasayish tartibiga qarab, qiymatlar darajalarining namunaviy ketma ketligini keltiramiz:

- takror ishlab chiqarishning to'liq qiymati;
- o'rin bosishning to'liq qiymati; -foydalanishda davom etishdagi asoslangan bozor qiymati;
- foydalanilmayotgan ko'chmas mulkka asoslangan bozor qiymati;
- o'rin bosishga asoslangan bozor qiymati;
- rejali tugatish qiymati (tartibga solingan tugatish qiymati):
- tezlashtirilgan tugatish qiymati:

Bu saflashni amaliyotda, qiymat darajalarining boshqa nisbati bilan ham qo'llash mumkin. Masalan, ba'zan yangi texnikaning eski texnika oldida katta ustunliklarga ega bo'lishi va bu bilan bog'liq kapital xarajatlarning ortib ketishi tufayli, ko'chmas

mulkning o'rin bosish qiymati, uning takror ishlab chiqarish qiymatidan kattaroq bo'ladi. Yoki foydalanishda davom etishdagi asoslangan korxonalar qiymati tugatish qiymatidan ham, hatto sinish qiymatidan ham past bo'ladi. Bunday holat, ko'pincha, asosiy fondlarning iqtisodiy eskirishida yuz beradi.

Korxonalar iqtisodiy xavfsizligiga moliyaviy risklarning ta'sirini boshqarishdan maqsad, eng avvalo, riskning oldini olishdir. Qaror qabul qilayotgan shaxs yuz berishi mumkin bo'lgan noxush voqealarning oqibatini yaqqol tasavvur etishi ke-rak. Bu uning keyingi harakatlarini belgilab beradi. Risk boshqaruvi xodimlari o'z ishlarini amalda joriy etishlari uchun, risk- ning oldini olish taktika va strategiyasini ishlab chiqishlari kerak.

Hududlar kesimida korxonalar va tashkilotlarning debitor qarzdorligi

	2020- yil 1- sentabr holatiga		2021- yil 1- sentabr holatiga	
	Debitor qarzdorlik	shundan muddati o'tgani	Debitor qarzdorlik	shundan muddati o'tgani
O'zbekiston Respublikasi ¹⁾	108 547,8	1 529,0	154 522,4	2 972,7
viloyatlar:				
Qoraqalpog'iston Respublikasi	1 533,2	12,6	2 054,0	15,1
Andijon	7 261,0	69,7	11 417,1	99,7
Buxoro	2 123,5	13,9	2 457,4	25,7
Jizzax	1 008,4	8,8	1 510,4	19,2
Qashqadaryo	6 033,8	14,1	8 806,7	129,1
Navoiy	6 017,0	146,6	7 172,0	148,9
Namangan	1 983,1	5,9	2 283,9	94,1
Samarqand	3 767,8	57,0	6 210,7	67,2
Surxondaryo	1 667,8	21,6	2 146,4	196,3
Sirdaryo	2 044,5	42,9	2 384,7	32,1
Toshkent	8 704,4	442,8	11 962,9	590,1
Farg'ona	2 563,2	50,9	4 015,6	327,3
Xorazm	930,7	6,3	1 658,2	68,4
Toshkent shahri	56 996,6	635,1	84 749,9	1 158,8

2021- yil 1- sentabr holatiga ko'ra hududlar kesimida korxonalar va tashkilotlarning debitor qarzdorligi (mlrd. so'm)

Yuqoridagi jadvallar orqali biz ko'rishimiz bo'lgan O'zbekiston Respublikasining hudlaridagi debitor qarzdorlik aks ettirilgan bo'lib biz har bir viloyat haqida bilib olishimiz mumkin va shunga oid korxonalar bo'yicha risk ma'lumotlarini ham tahminiy hisoblashimiz mumkin.

Aslida risklarni baholashning maqsadi. investorga korxonalar riskini amalga oshirishda qatnashishning maqsadga muvofiqligi to'g'risidagi qarorlarni qabul qilish

va mumkin bo'lgan moliyaviy yo'qotishlardan himoyalaniish bo'yicha chora-tadbirlar ishlab chiqish uchun kerakli ma'lumotlarni taqdim etishdan iborat. Shun- ga ko'ra, risk tahlilini loyihaning barcha ishtirokchilari mustaqil tarzda olib borishlari maqsadga muvofiqdir. Risk tahlili investitsion loyihaning barcha ishtirokchilari: buyurtmachilar, pudratchilar, bank, sug'urta kompaniyalari, lizing kompaniyalari, mol yetkazib beruvchilar tomonidan amalga oshirilishi lozim. Risklarni baholash, odatda, bir-birini to'ldiruvchi ikki turga, ya'ni: risk turlarini, uni vujudga keltiruvchi omillarni va risklarni pasaytirish bo'yicha tashkiliy chora-tadbirlarni aniqlash maqsa-dini ko'zlovchi sifat tahlili;

- loyiha risklarini sondagi ifodasini loyiha ko'rsatkichlari orqali hisoblash imkonini beruvchi miqdoriy tahlilga bo'linadi. Risklarni tahlil qilish va baholashdan maqsad, loyihaga ta'sir etuvchi risk turlarini aniqlab, ularni pasaytirish chora-tadbirlari- ni va usullarini qo'llashdan iboratdir.

Risklarni tahlil qilish va baholashdan maqsad, loyihaga ta'sir etuvchi risk turlarini aniqlab, ularni pasaytirish chora-tadbirlarini va usullarini qo'llashdan iboratdir.

Korxonalar iqtisodiy xavfsizligiga moliyaviy risklarning ta'siri deganda, risk darajasini sifat va miqdor jihatdan korxonaga ta'sir qilish samarasi ko'zda tutiladi. Risklarni pasaytirish usullari turlicha bo'lib, ular risk turiga va risk guruhiga qarab tanlanadi. Umuman olganda, risklarni aniqlash sifat tahliliga; risk-larni baholash miqdor tahliliga taalluqlidir. Risk tahlilining ahamiyati, korxonalar riskining salohiyatli ishtirokchisign, investorlarga loyihani maqsadga muvofiq tarzda amalga oshirish haqidagi qarorlarni qabul qilishida zaruriy ma'lumotlarni berishi bilan izohlanadi. Risklarni baholash algoritmi (ketma-ketligi) quyidagi tartibda bo'ladi: Birinchidan, korxonalar foydasining shakllanishiga ta'sir etadigan risklarni turli xil variantlari mavjud bo'lganda, uning eng qulay variantlarini tanlash va tegishli qarorlar qabul qilish, shuningdek, turli xil oraliqlarda qarorlar qabul qilinishi, avvalgi qabul qilingan qarorlarga bevosita bog'liqligi va uni istiqbolda yanada rivojlantirish holatini aniqlab beradi. Bunda riskni tahlil qiluvchi barcha ma'lumotlarga ega bo'lishi kerak.

Ikkinchidan, qoida tariqasida, korxonalar investitsiya faoliyatini amalga oshirish davomida qilingan xarajatlar bir martalik moliyaviy qo'yilmalarni amalga oshirishni talab qilmasdan, uzoq muddat davomida amalga oshirishni taqozo etadi. Bu holat korxonalar menejeriga kapital qo'yilmalarni qayta baholash zaruriyatini hamda amalga oshirishdagi o'zgarishlarga tezkorlik bilan munosabat bildirishni talab qiladi.

Uchinchidan, risklar tarkibini va davomiyligini aniqlash, korxonalar investitsiya faoliyatiga ta'sir etishi mumkin bo'lgan asosiy risklarni aniqlash, asosiy risklarning sodir bo'lish vaqtini aniqlash, asosiy risklarning sodir bo'lishi natijasida, qabul qilinishi mumkin bo'lgan qarorlarni shakllantirish.

Moliyaviy risklarni boshqarish jarayoni korxonalar hayotiylikining barcha bosqichlarida muntazam ravishda amalga oshirilishi lozim. Risklarni boshqarish risk va foyda miqdorini oqilona qo'shilmasini aniqlashga qaratilgan harakatlardir. Risklarni

boshqarishning asosiy maqsadi, ularni pasaytirish hisoblanadi. Risklarni boshqarish quyidagi asosiy bosqichlarga bo'linadi:

1. Risk omilini aniqlash;
2. Risk omilini tahlil qilish va baholash;
3. Risklarni pasaytirish bo'yicha ishlarni rejalashtirish yoki risk oqibatlarini bartaraf etish;
4. Risklarni oldini olish va nazorat qilish;
5. Risklarni boshqarish usullarini tanlash va qo'llash;
6. Risk vaziyatlari va ularni oqibati haqida ma'lumot to'plash va kelajakka tavsiyalar ishlab chiqish. Risk omilini aniqlash deganda risk sababini, ya'ni loyihaga ta'sir qila oladigan voqea yoki vaziyatlarni aniqlash tushuniladi.

Har qanday loyihalarni amalga oshirishning maqsadga muvofiqligini hal etishda risklarni baholash asosiy o'rinni egallaydi. Bunday baholash asosida loyiha yuzasidan mumkin bo'lgan barcha yo'qotishlar o'rganilib, ularning oldini olish yoki tegishli vaziyatlarda ularni benuqson hal etish yoki pasaytirish choralari ishlab chiqiladi. Riskdan keladigan yo'qotishlarni kamaytirish yoki barham toptirish va ular bilan bog'liq salbiy oqibatlarni kamaytirish usullarini taklif etish uchun, eng avvalo, risklarning vujudga kelishiga imkon beruvchi omillarni aniqlash, ularning ahamiyatini baholash, ya'ni «risk tahlili» deb nomlanuvchi ishni bajarish lozim, bo'ladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytish mumkinki texnik-iqtisodiy dalillarni takomillashtirish uchun faqatgina ma'lumotlar statistikasidan foydalanish kifoya emas balki buning uchun, tez-tez qo'llaniladigan modellar va rivojlanishni rag'batlantirish bilan shug'ullanuvchi tizimlarning texnik-iqtisodiy guruhlaridan foydalangan ish maqsadga muvofiq. Bu holatda, zarur bo'lgan asosiy qaror bosqichiga aylanishi va keyin ularni bajarish emas. ularning modellarini batafsil ishlab chiqish hamda baholash tushuniladi. Boshqa ko'plab tizimlarni rivojlantirish qay yo'sinda tashkil etiladi, degan savollarga quyidagicha izoh berish mumkin. Buni hal etish uchun eng yaxshi yo'llardan birini tanlash va bu borada ham asosiy ish yuritish xatari hamda boshqalar oz dalillar asosida rivojlantirish natijasida, riskning hosil bo'lishi va shu nuqtayi nazardan xavfli bo'lgan muvozanatning qancha kifoya qilishida.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaat- larini ta'minlash yurt taraqqiyoti va xalq farovonligi garovi. -T.: O'zbekiston, 2016.
- 2.Mirziyoyev Sh.M. Erkin va larovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. - T.: O'zbekiston. 2016.
- 3.Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. - T.: O'zbekiston. 2017

4.Mirzayev F.I. Moliyaviy risklarning turlari, tasnifi, boshqarish va baholash usullari. T.: Moliya. 2006.

5.Sharifxodjayeva K.U. Risklarni kichik biznes korxonalarifoydasiga ta'sirini baholash va kamaytirish. Avtoreferat. - Bank-moliya akademiyasi, 2010. T.:

6.Risk Manajement: Approaches for Fixed Income Markets by Bennet W. Golub, Leo M. Tilman.